

ДОРОШЕНКО О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА СЕМАНТИЧНОЇ
СТРУКТУРИЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ
DER DEUTSCHE BÜRGER (НІМЕЦЬКИЙ БЮРГЕР)

У статті здійснено інтерпретацію поняттєвого компонента семантичної структури лінгвокультурного типуажу *der deutsche Bürger*; встановлено лексику, яка сприяє розумінню цього соціально-історичного явища.

Ключові слова: поняття, лексичне значення слова, когнітивна семантика, лінгвокультурний типаж, німецький бюргер.

В статтє проведена інтерпретація понятійного компонента семантической структури лінгвокультурного типажа *der deutsche Bürger*; обозначена лексика, которая содействует восприятию этого социально-исторического явления.

Ключевые слова: понятие, лексическое значение слова, когнитивная семантика, лингвокультурный типаж, немецкий бюргер.

The article carries out the interpretation of the semantic structure notional component of the linguocultural type of German burgher '*der deutsche Bürger*' as well as helps understanding this phenomenon.

Key words: notion, lexical meaning of the word, Cognitive Semantics, linguocultural type, German burgher.

Об'єктом дослідження у статті є лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger*; **предметом** – поняттєва складова його семантичної структури. **Завдання статті** полягає у встановленні лексики, які з урахуванням контексту визначають зміст об'єкта.

Під лінгвокультурним типажем у роботі ми розуміємо комплекс уявлень про типізованого представника певного суспільства на основі його соціально-культурних характеристик вербальної/невербальної поведінки, а також цінностей та орієнтирів, значимих для суспільства.

Дорошенко О. В.

Актуальність теми зумовлена антропоцентричним підходом до предмета дослідження. Йдеться про визначення лінгвістичних чинників, які характеризують лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* як соціально-історичне явище. Дослідження об'єкта ґрунтується на семантико-когнітивному підході [1:12; 2:73 – 81] до аналізу мовних явищ.

Сутність семантико-когнітивного аналізу мовних елементів є вивчення зв'язків між мовою та концептосферою народу. Відповідно до нашої роботи цей метод спрямований на дослідження семантики одиниць, які об'єктивують явище *лінгвокультурний типаж* і формують його номінативне поле.

Оснoву терміна *номінативне поле* складають два лінгвістичні поняття “поле” та “номінація”. Поле – це сукупність мовних одиниць, об'єднаних за змістом [3:380]. Номінація – сукупність, мовних засобів, які служать для найменування і виокремлення фрагментів дійсності та формують відповідні поняття про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів і речень [3:336]. З огляду на вищезазначене, ми визначаємо номінативне поле, як сукупність семантично пов'язаних номінативних засобів, які служать для найменування та виокремлення певного мовного явища та формують уявлення про нього.

Побудова номінативного поля полягає в організації мовних елементів за принципом створення ядра і периферії [4:215].

Принцип створення ядра номінативного поля ґрунтується на встановленні ключового слова-репрезентанта лінгвокультурного типажу та його синонімів. Ядро складають ті лексичні одиниці, у яких чітко простежується зв'язок з лінгвокультурним типажем. Це може бути власна чи загальна назва або його диференційні ознаки (прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання чи прецедентна ситуація).

Встановлення периферії номінативного поля дає можливість виявити складові ознаки лінгвокультурного типажу. На

периферії знаходяться такі лексичні одиниці, безпосередній зв'язок яких з лінгвокультурним типажом можна встановити лише з лексикографічних джерел чи з контекстів. Їхнє лексичне значення не містить ключового слова-репрезентанта. Периферія – це інваріанти сприйняття та відображення типуажу у діахронічному, синхронічному чи обох видах аспектів [5:25; 6:4]. До ядра та периферії входять мовні елементи, складовими яких є їхні лексичні значення, поняття, когнітивні ознаки.

Лексичне значення слова – це його зміст, що відображається у свідомості і закріплює у ній уявлення про предмет, властивість, процес чи явище навколишньої дійсності [3:261]. Воно називає предмет чи явище, дає йому номінативну характеристику, наприклад, *Kleinbürger – Angehöriger der unteren Mittelschicht*. Проте, слова не лише вказують на реальні предмети чи явища, а й на наше ставлення до цих предметів чи явищ.

Попова О. В., Смоляр Н. П. зазначають емотивно-синонімічний компонент лексичного значення слова. На нашу думку, лексичні значення емотивно-емоційних слів з точки зору комунікативної лінгвістики можна віднести до понять, оскільки вони безпосередньо активізують асоціативний рівень сприйняття таких слів з їх номінативним синонімом у носіїв мови. Поняття – це думка, яка відображає в узагальненій формі предмети і явища навколишньої дійсності, за допомогою фіксації їх властивостей та ставлень [3:384]. У понятті закріплені найбільш істотні загальні і специфічні ознаки певних предметів і явищ навколишньої дійсності. Такими ознаками можуть бути: розмір, форма, колір, приналежність, схожість, відмінність, тощо. Поняття формується у нашій свідомості і є показником розумових здібностей людини, які пов'язані з обробкою інформації людською свідомістю: порівнянням, класифікацією, узагальненням.

Розкриття поняття *лінгвокультурний типаж* пов'язано із визначенням змісту його поняттєвої складової у складі семантичної

структури. Розглянемо словникові дефініції поняття *der deutsche Bürger*:

Bürger der; -s, – 1) *jemand, der die Staatsbürgerschaft eines Landes besitzt* ≈ *Staatsbürger, Gemeindebürger* [7:620]; 2) *ein Einwohner einer Stadt oder Gemeinde, ein Mitglied der Gesellschaft: einen Aufruf an alle Bürger der Stadt erlassen; die Bürger wählten den neuen Bürgermeister aus ihrer Mitte* [8:703]; 3) *hist.; jemand, der zu einer gehobenen Schicht der Gesellschaft gehört (aber nicht adelig ist)* [9].

Bürger – 1) *früher meist nur die freien, vollberechtigten Einwohner einer Stadt, im Unterschied zu den Unfreien, Halbfreien, Beisassen usw.;* 2) *seit der Französischen Revolution gleichbedeutend mit Staatsbürger, Bürgerstaatsangehörigkeit* [10:461], *ist auf eine bestimmte soziale Bevölkerungsschicht bezogen (weder dem Adel noch der Bauernschaft zugehörend – dritter Stand* [11:199].

Bürger – *Angehöriger der herrschenden Klasse der Privateigentümer von Produktionsmitteln in der kapitalistischen Gesellschaft, Bourgeois* [8:703].

Bürger – *Angehöriger des bestimmten Traditionen verhafteten Mittelstandes* [12].

Наведені дані дозволяють зазначити, що лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* визначається: 1) власною територіальною та соціальною приналежністю; 2) залежністю від певного соціального прошарку (бюргерства); 3) належить до представників панівного класу приватних власників капіталістичного суспільства (буржуа).

На думку німецького вченого К. Гарве (K. Garve), поняття *der deutsche Bürger* не зводиться лише до ототожнення його з французьким буржуа, а містить два розуміння, на позначення яких у французькій мові використовуються дві лексеми *citoyen* і *bourgeois* [12]. Оскільки поняття *bourgeois* (*Besitzbürger, Wirtschaftsbürger, Großbürger*) було зазначено вище, то слід розглянути поняття *citoyen* (*Staatsbürger*). Німецький словник

Meyers Großes Konversations-Lexikon фіксує лексему таким чином: *Staatsbürger (citoyen), im weitern Sinn soviel wie Staatsangehöriger (Staatsangehörigkeit); im engern Sinn bezeichnet S. den Staatsangehörigen, sofern er Inhaber politischer Rechte ist. Zu den Rechten des Staatsbürgers gehören insbes. die politischen Wahlrechte und die Wählbarkeit sowie die Fähigkeit zu öffentlichen Ämtern, sogen. politische Rechte* [13:808].

Отже, до трьох попередніх ознак лінгвокультурного типуажу *der deutsche Bürger* додається четверта особливість. Він характеризується як власник політичних прав (має право обирати та бути обраним), соціально повноправний житель держави.

Німецькі енциклопедичні джерела фіксують також похідні лексеми поняття *der deutsche Bürger*, які є необхідними для уточнення вищенаведених ознак лінгвокультурного типуажу німецького бюргера: *Bürgertum – Gesellschaftsschicht der Bürger. 1. Großbürger. 2. Intelligenz (Bildungsbürger): Berufspolitiker, akademisch gebildete Beamte, Professoren, Pfarrer, Lehrer, Ärzte, Rechtsanwälte, Künstler, Architekten, Ingenieure 3. Kleinbürgertum (Handwerkmeister, Volksschullehrer, Kleinhändler, Kleingewerbe)* [10:461]. Німецький словник Duden фіксує також синоніми до слова *Bürgertum – Mittelstand, Mittelschicht*. Поняття *Mittelstand* є синонімом до поняття *Mittelschicht*, і визначається як: *mittlere Bevölkerungsschicht mit einem gewissen Status an Kultur, Bildung, ökonomischer Sicherheit* [9]. Отже, лінгвокультурний типаж німецького бюргера не лише належить до представників панівного класу приватних власників, але й може конкретизувати себе як інтелігенція чи дрібне бюргерство, має власний соціальний статус і є представником середнього прошарку.

Наступна похідна лексема *bürgerlich* визначається як: 1) *den Staatsbürger (innen) betreffend, ihm (ihr) zustehend*; 2) *dem Bürgertum angehörend, entsprechend* [11:203] 3) *in seiner Verwendung durch civilis (zivil) beeinflusst* [14:112] 4) *zivil, nicht militärisch* [15:797].

Німецький словник Duden фіксує слово *bürgerlich* з негативним значенням 3) (*abwertend*) *spießhaft, engherzig* [9].

Окрім безпосередньо номенів *Bürger* та *Bürgerin* вживаються також їх синоніми *Bürgerlicher* (на позначення чоловічої статі) та *Bürgerliche* (на позначення жіночої статі) [9]. Крім цього, словники фіксують ще два важливі для нас поняття: *Bürgerlichkeit* та *verbürgerlichen*. Поняття *Bürgerlichkeit* визначають як: *bürgerliche Denk, Lebensweise* [9]. Це нам дозволяє зазначити, що лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* дотримувався певного стилю мислення та способу життя, отже він культурно детермінований.

Лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* піддається оцінці збоку носіїв певної лінгвокультури. Німецькі енциклопедичні джерела фіксують лексеми на позначення негативної оцінки: *Spießbürger, Spießler, Philister Establishment*. Поняття *Spießbürger* зазнало певних трансформацій. Спочатку воно використовувалось на позначення людей, які живуть у власному місті, на відміну від тих, хто живе поза ним та не належить до нього (*Pfahlbürgern*) [16:740]. Потім воно вживалось на позначення бідних жителів міста [17:741], згодом набуло негативної оцінки, у значенні обмеженості світогляду: *Spießbürger (Spießler) 1) im verächtlichen Sinn geringe Bürger, bes. solche, welche noch sehr an alten Gewohnheiten u. engherzigen, beschränkten Ansichten festhalten* [18:553]; 2) *man gebraucht es nur im verächtlichen Verstande von einem jeden geringen Bürger, vielleicht weil man zu den Spießbürgern nur die ärmsten und untauglichsten wählte...auch Philister* [19:204] 3) *Bezeichnung für engherzige, beschränkte Kleinbürger* [16:740]. В цьому контексті *Philister* виступає ще з більш заниженою оцінкою поняття *Spießbürger*: *Philister den besondern Nebensinn des Spießbürgers. Daher philiströs: beschränkt, pedantisch, schwunglos*.

Щодо лексеми *Establishment*, то вона вживається на позначення зневажливого стану до всього бюргерства: (*abwertend*) *etablierte bürgerliche Gesellschaft* [20].

Відповідно до поставленого завдання ми дійшли таких **ВИСНОВКІВ**:

1. Лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* характеризується такими ознаками: власною територіальною та соціальною приналежністю; залежністю від певного соціального прошарку (бюргерства); приналежністю до представників приватних власників, інтелігенції чи дрібного бюргерства; він вважається соціально повноправним жителем держави, представником середнього прошарку, який піддається оцінці і є культурно детермінованим.

2. Ядро лінгвокультурного типуажу складають ключовий репрезентант *Bürger* та його синоніми: *Bürgerlicher*, *Bürgerliche*, а також ті лексичні одиниці у яких чітко простежується зв'язок з лінгвокультурним типажем, зокрема: іменники: *Bürgerlichkeit*, *Bürgertum*, *Bürger*, *Bürgerin*, *Bürgerstaatsangehörigkeit*, *Staatsbürgerschaft*, *Staatsbürger*, *Gemeindebürger*, *Besitzbürger*, *Wirtschaftsbürger*, *Großbürger*, *Bildungsbürger*, *Kleinbürgertum*, *Pfahlbürger*, *Spießbürger*; прикметник: *bürgerlich*; дієслово: *verbürgerlichen*.

3. Аналіз лексикографічних джерел дозволяє нам визначити наступні мовні елементи, які відбивають зміст поняттєвої складової *der deutsche Bürger*. Це: іменники: *Bourgeois*, *Intelligenz*, *Mittelstand*, *Mittelschicht*, *Berufspolitiker*, *Professoren*, *Pfarrer*, *Lehrer*, *Ärzte*, *Rechtsanwälte*, *Künstler*, *Architekten*, *Ingenieure*, *Handwerkmeister*, *Volksschullehrer*, *Kleinhändler*, *Kleingewerbe*, *Spießler*, *Establishment*, *Philister*; іменник з іменниками: *ein Einwohner einer Stadt oder Gemeinde*; іменники з прикметниками: *die freien, vollberechtigten Einwohner einer Stadt*, *der Privateigentümer von Produktionsmitteln in der kapitalistischen Gesellschaft*, *Angehöriger des bestimmten Traditionen verhafteten Mittelstandes*, *Inhaber politischer Rechte*,

dritter Stand, akademisch gebildete Beamte, Angehöriger der herrschenden Klasse; іменники з прикметниками та дієсловами: *ein Mitglied der Gesellschaft, der zu einer gehobenen Schicht der Gesellschaft gehört (aber nicht adelig ist)*; прикметники: *spießhaft, engherzig*.

Перспектива даної теми полягає у когнітивній інтерпретації складових номінативного поля лінгвокультурного типуажу: виявленні когнітивних ознак шляхом смислового узагальнення мовних одиниць з лексикографічних джерел, а також з художніх та публіцистичних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Попова З. Д.* Семантико-когнитивный анализ языка : монография / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2006. – 226 с.
2. *Гулівець Н. О.* Когнітивний і семантичний аспекти реалізації концепту дозвілля в сучасній англійській мові / Н. О. Гулівець // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2006. – Вип. 13 – С. 73–81.
3. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Виктория Николаевна Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
4. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2010. – 314 с.
5. *Карасик В. И.* Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – С. 25.
6. *Vita in lingua* : К юбилею профессора С. Г. Воркачева / отв. ред. В. И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – 256 с.
7. *Meyers Großes Konversations-Lexikon.* – Leipzig und Wien : Bibliographisches Institut, 1905. – 620 S.
8. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* [Ruth Klappenbach; Wolfgang Steinitz]. – Berlin : Akademie-Verlag, 1978. – 703 S.
9. *Duden* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/Bürger> (28.09.2013).
10. *Der große Brockhaus* 16. völlig neubearbeitete Auflage in Zwölf Bände (Ber-Cz). – Wiesbaden, 1953. – 780 S.
11. *Brockhaus Enzyklopädie* Neunzehnte (19.) völlig neu bearbeitete Auflage, Ganzleder-Ausgabe Band 4 (BRO - COS). – Mannheim : F. A. Brockhaus, 1987. – 704 S.
12. *Bürger und Bürgerlichkeit im Wandel* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bpb.de/apuz/31372/buerger-und-buergerlichkeit-im-wandel?p=all> (28.09.2013).
13. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon* in 25 Bänden, Band 4. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 1905. – 872 S.
14. *Paul H. Deutsches Wörterbuch* Achte Auflage. / Heinrich Paul – Veb Max Niemeyer Verlag: Halle (Saale), 1961. – 782 S.
15. *Wahrig G.* Deutsches Wörterbuch. – Mozaik Verlag. – 4358 S.
16. *Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon* Fünfte Auflage. Leipzig, F. A.

Brockhaus, 1911. – 1052 S. 17. *Meyers Großes Konversations-Lexikon*. – Leipzig und Wien : Bibliographisches Institut, 1905. – S. 741. 18. *Pierer's Universal-Lexikon* Band 17. – Altenburg, 1863. – 892 S. 19. *Adelung J.* Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart Band 4. / Johann Christoph Adelung– Leipzig, 1801. – 1795 S. 20. *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://de.thefreedictionary.com/Bürger> (28.09.2013).